

*Άννα Αμηρά**

ΓΗΡΑΤΕΙΑ ΚΑΙ ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΣΗ

Η Margaret Mead παρομοιάζει τα γηρατειά με τη μετανάστευση. Το άτομο που μεταπηδά από την ενεργό ζωή στη χώρα του κοινωνικού γήρατος βιώνει όλες τις δυσκολίες του μετανάστη. Απομονωμένο από το γνωστό του κοινωνικοπολιτιστικό περιβάλλον και τους ρόλους που σε όλη τη μέχρι τότε ζωή του το τοποθετούσαν κοινωνικά στο σύνολο, βρίσκεται αντιμέτωπο με συμβολικά συστήματα διαφορετικού περιεχομένου ή και διαφορετικής έννοιας, καθώς και αντιμέτωπο με την αρνητική έκφραση της προκατάληψης.

Τα γηρατειά και η μετανάστευση είναι κοινωνικές πραγματικότητες που δεν άπτονται η μια της άλλης μόνο μεταφορικά. Τυπολογικά, εξετάζοντας το συνδυασμό γήρατος και μετανάστευσης βρίσκουμε τρεις κατηγορίες ατόμων που είναι δυνατό να αντιμετωπίζουν συλλογικά προβλήματα στον κοινωνικό, οικονομικό και συναισθηματικό χώρο. Αυτές οι ανθρώπινες ομάδες και οι υποομάδες τους είναι:

1. ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΣ ΠΟΥ ΓΕΡΝΟΥΝ ΣΤΗ ΧΩΡΑ ΥΠΟΔΟΧΗΣ

- α. Άτομα που πήγαν στη χώρα υποδοχής σε νεαρή ηλικία και παρέμειναν εκεί.
- β. Άτομα που γεννήθηκαν στη χώρα υποδοχής (δεύτερη γενιά).
- γ. Άτομα που μετανάστευσαν σε μεγάλη ηλικία, δηλαδή όταν συνταξιοδοτήθηκαν, μετά ή λίγο πριν.

2. ΗΛΙΚΙΩΜΕΝΟΙ ΠΟΥ ΠΑΛΙΝΝΟΣΤΟΥΝ

- α. Άτομα που παλιννοστούν μόνιμα.
- β. Άτομα που κινούνται μεταξύ των τόπων υποδοχής και αποστολής.

* Κοινωνιολόγος.

3. ΗΛΙΚΙΩΜΕΝΟΙ ΠΟΥ ΑΦΗΣΕ ΠΙΣΩ Η ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΣΗ

- α. Άτομα που τα παιδιά τους μετανάστευσαν και ζουν μόνιμα σε άλλη χώρα.
- β. Άτομα που ζουν σε κοινότητες απ' όπου έχουν φύγει οι περισσότεροι νέοι.

Οι κατηγορίες αυτές ισχύουν τόσο για την εσωτερική, όσο και για την εξωτερική μετανάστευση. Τα προβλήματα όμως είναι εντονότερα στην περίπτωση της εξωτερικής μετανάστευσης, όπου οι πολιτιστικές διαφορές και οι ανισότητες μεταξύ γηγενών και ξένων είναι μεγαλύτερες.

Η γεροντολογική και η μεταναστευτική βιβλιογραφία έχουν αρχίσει να ασχολούνται συχνά με τα θέματα που συνδέουν το γήρας με τη μετανάστευση. Μια άλλη πτυχή αυτού του συνδυασμού, που συχνά παρουσιάζεται στη βιβλιογραφία –και που δε θα μας απασχολήσει εδώ–, είναι ο τρόπος που η εθνική προέλευση κάθε μειονότητας και ο τρόπος ζωής που έχει αναπτύξει στη χώρα υποδοχής επηρεάζει τη μορφή του γήρατος των ατόμων αυτής της εθνικής ομάδας.

Παρακάτω αναφέρονται τα θέματα μελέτης που αναπηδούν από καθεμία από τις προαναφερθείσες ανθρώπινες ομάδες και που απασχολούν τόσο τα άτομα αυτά καθαυτά, όσο και τις χώρες αποστολής και υποδοχής, ξεχωριστά ή και από κοινού.

1. ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΣ ΠΟΥ ΓΕΡΝΟΥΝ ΣΤΗ ΧΩΡΑ ΥΠΟΔΟΧΗΣ

α. Άτομα που πήγαν στη χώρα υποδοχής σε νεαρή ηλικία και παρέμειναν εκεί

Οι περισσότερες χώρες υποδοχής ανοίγουν τις πόρτες τους σε μετανάστες στις περιόδους που έχουν ανάγκη από εργατικά χέρια ή από κάποια ειδικότητα που παρουσιάζει έλλειψη. Τις περιόδους αυτές επλέγουν ορισμένες κατηγορίες ειδικευμένων ή ανειδίκευτων ατόμων που σχεδόν πάντοτε είναι νέοι και νέες στην αρχή της σταδιοδρομίας τους. Τα άτομα αυτά ακολουθούνται κατά κύριο λόγο από άλλα νέα μέλη της οικογένειάς τους ή από άλλα συνομήλικα άτομα που θα συνάψουν γάμο μαζί τους. Είναι σύνθηρες μετά από μία περίοδο εισόδου να ακολουθεί παύση υποδοχής για αρκετά χρόνια. Έτσι, σε πολλές χώρες υποδοχής η κάθε «σειρά» μεταναστών φτάνει στην ηλικία συνταξιοδότησης ταυτόχρονα. Αυτή η πραγματικότητα έχει τις ακόλουθες επιπτώσεις:

- Το γενικό ποσοστό των υποψηφίων για συνταξιοδότηση διογκώνεται στις περιόδους αυτές.
- Το ποσοστό των ηλικιωμένων της συγκεκριμένης εθνικής ομάδας αυξάνεται σε σχέση με το ποσοστό των ηλικιωμένων της χώρας υποδοχής.

- Αυξάνονται οι ιδιαίτερες ανάγκες που παρουσιάζει αυτή η εθνικά διαφορετική ομάδα. Οι ιδιαίτερες ανάγκες των ηλικιωμένων των ομάδων αυτών είναι οικονομικές, γλωσσικές, πολιτιστικές, θρησκευτικές.

Οι μετανάστες των περισσότερων ανεπτυγμένων χωρών συχνά προέρχονται από χώρες της Νότιας Ευρώπης, όπου ο θεσμός της οικογένειας είναι ισχυρός. Για το λόγο αυτό κυριαρχεί η εντύπωση ότι η εκτεταμένη οικογένεια μπορεί να επωμιστεί το βάρος της φροντίδας εξαρτημένων ηλικιωμένων και ότι οι αρχές της χώρας υποδοχής δεν είναι ανάγκη να ενδιαφερθούν ιδιαίτερα. Η πραγματικότητα όμως είναι διαφορετική. Κατ' αρχήν, ακόμη και στις χώρες αποστολής, οι δυνατότητες αυτής της φροντίδας έχουν μειωθεί, γιατί ο τρόπος ζωής έχει αλλάξει. Στη χώρα μετανάστευσης ακόμη περισσότερο. Η οικογένεια, όντας πιο περιορισμένη, κυρίως πυρηνική, αποστερημένη από την παραδοσιακή της υποστήριξη αλλά και τους παραδοσιακούς πειθαναγκασμούς, βεβαρημένη με πρόσθετες υποχρεώσεις και εντάσεις προσαρμογής, δεν είναι σε θέση μόνη να φέρει σε πέρας αυτό το έργο.

Τα προβλήματα δεν είναι πάντοτε κοινά. Μολονότι υπάρχει μια εθνική κοινότητα, τα άτομα και οι οικογένειες που την αποτελούν δεν παύουν να παρουσιάζουν ποικιλία στις ανάγκες τους, τις προσδοκίες τους και τις στρατηγικές λύσης των προβλημάτων τους. Παρά το γεγονός όμως ότι οι ηλικιωμένοι μετανάστες, όπως και οι ηλικιωμένοι γενικά, είναι μια ανομοιογενής ομάδα με ποικιλία αναγκών, υπάρχουν ορισμένες κατηγορίες προβλημάτων που απαντώνται συχνά στους ηλικιωμένους που γερνούν στη χώρα όπου μετανάστευσαν:

- Η συχνά περιορισμένη γνώση της γλώσσας της χώρας υποδοχής μειώνει τη δυνατότητα επικοινωνίας των ηλικιωμένων και της έγκαιρης ενημέρωσής τους σχετικά με θέματα που τους αφορούν, όπως δικαιώματα, υπηρεσίες κ.λπ. Το πρόβλημα της γλώσσας οξύνεται στις πολύ μεγάλες ηλικίες, με την παρουσία κάποιας μορφής άνοιας, οπότε το άτομο επανέρχεται στις παλαιότερες μνήμες - και, τελικά, στη μητρική γλώσσα.
- Η απομόνωση που χαρακτηρίζει τη ζωή των ηλικιωμένων γενικά επιδεινώνεται από την εμπειρία της μετανάστευσης και τις πολιτιστικές συγκρούσεις που συχνά την ακολουθούν.
- Στις περισσότερες περιπτώσεις οι μετανάστες, επιλεγμένοι να εργαστούν ως ανειδίκευτοι εργάτες, έχουν χαμηλό επίπεδο εκπαίδευσης. Αυτή η πραγματικότητα επιδεινώνει τις αδυναμίες επαφής, κοινωνικής συμμετοχής, ενημέρωσης και εξυπηρέτησης. Έτσι, εάν δεν υπάρχει μια ισχυρή εθνική κοινότητα γύρω από το ηλικιωμένο άτομο, η απομόνωση γίνεται πιο έντονη.
- Τα προβλήματα επικοινωνίας μπορούν να αποβούν μοιραία, όταν η ιδρυματική περιθαλψη είναι αναγκαία για τον ηλικιωμένο. Σε ένα περιβάλλον ξένο γλωσσικά και πολιτιστικά -φαγητό, ενδυμασία, συμπεριφορά, ωράρια, διασκέδαση κ.λπ.- το ηλικιωμένο άτομο αποσύρεται συναισθηματικά με ολέθρια αποτελέσματα για τη φυσική και ψυχική υγεία του. Για το

λόγο αυτό είναι απαραίτητο οι υπηρεσίες για ηλικιωμένους να οργανώνονται σε εθνικό επίπεδο και να χρησιμοποιούνται σ' αυτές επαγγελματίες που γνωρίζουν τη γλώσσα, τα ήθη και τις συνήθειες του ηλικιωμένου που εξυπηρετούν. Αυτό ισχύει ιδιαίτερα για την κλειστή περιθαλψη, θα πρέπει όμως να είναι ο κανόνας και στην ανοιχτή περιθαλψη.

- Όταν υπάρχει οικογένεια, τα προβλήματα επικοινωνίας και ο πιο περιορισμένος προσωπικός και κοινωνικός κύκλος των ηλικιωμένων μεταναστών συμβάλλουν στην αδυναμία της οικογένειας να καλύψει τις ανάγκες τους, όταν οι ηλικιωμένοι είναι απογυμνωμένοι από την υποστηρικτική παρουσία γειτόνων, γνωστών, συναδέλφων, φίλων, αδελφών και λοιπών συγγενών.
- Συχνά υπάρχει σύγκρουση προσδοκιών και πραγματικότητας. Οι ηλικιωμένοι περιμένουν να τους φροντίσουν τα παιδιά τους. Τα παιδιά όμως, έχοντας μεγαλώσει με διαφορετικές αρχές και έχοντας ενστερνιστεί τον τρόπο ζωής του τόπου υποδοχής, δεν ανταποκρίνονται στις προσδοκίες αυτές των ηλικιωμένων γονιών τους.
- Οι οικονομικές δυνατότητες των ηλικιωμένων είναι συχνά περιορισμένες. Αυτή η πραγματικότητα μειώνει τις ευκαιρίες του ηλικιωμένου μετανάστη να επισκέπτεται την πατρίδα του και τους συγγενείς του, που συχνά είναι ηλικιωμένοι γονείς και αδέρφια. Αυτή η δυσκολία οδηγεί σε αισθήματα ματαιώσης, αποτυχίας και ακόμα ενοχής και επηρεάζει την ψυχική υγεία του.
- Σε πολλές χώρες ο ηλικιωμένος μετανάστης δε δικαιούται ανανέωση της άδειας παραμονής ούτε έχει ασφαλιστική κάλυψη. Είναι έτσι υποχρεωμένος να επιστρέψει στην πατρίδα του και συχνά να αποκοιεί από τα παιδιά του και τον κύκλο που δημιούργησε όσα χρόνια έζησε στο εξωτερικό. Πολλοί είναι οι «κρυφοί» ηλικιωμένοι μετανάστες που ζουν και εργάζονται κάτω από κακές συνθήκες.
- Θέματα προβληματικής κατοικίας αναφέρονται συχνά σε σχέση με τους ηλικιωμένους μετανάστες.
- Η ιατροφαρμακευτική κάλυψη δεν εξασφαλίζεται για όλους τους ηλικιωμένους –και μη– μετανάστες. Στις μεγάλες ηλικίες το πρόβλημα αυτό γίνεται οξύ και μειώνει σοβαρά τις οικονομίες των ηλικιωμένων μεταναστών.
- Σε πολλές χώρες η έλλειψη άδειας παραμονής σημαίνει και έλλειψη πολιτικών δικαιωμάτων.
- Σε πολλές ευρωπαϊκές κυρίως χώρες οι μετανάστες ξεκίνησαν ως ανειδίκευτοι εργάτες. Καθώς η ηλικία τους μεγαλώνει, είτε η υγεία τους γίνεται προβληματική, λόγω της εργασίας τους, είτε νέες τεχνολογικές εξελίξεις τους αφαιρούν τη δυνατότητα για εργασία. Οι ευκαιρίες επανεκπαίδευσης των ηλικιωμένων μεταναστών είναι ελάχιστες.
- Στις περισσότερες χώρες υποδοχής η μέση αναμενόμενη ηλικία θανάτου είναι πάνω από τα 70 χρόνια και η ηλικία συνταξιοδότησης είναι τα 65. Άτομα ορισμένων εθνικοτήτων, που συχνά ανήκουν στην κατηγορία του μετανάστη, δε φτάνουν ποτέ σε αυτή την ηλικία, όπως π.χ. άτομα από χώρες όπως το Πακιστάν ή η Τουρκία, όπου ο μέσος όρος ζωής είναι πολύ χαμηλός.

β. Άτομα που γεννήθηκαν στη χώρα υποδοχής

Τα προβλήματα των ατόμων της δεύτερης γενιάς εξαρτώνται από τις ιδιαιτερότητες του χαρακτήρα που διαμορφώνουν τα άτομα αυτά και από τη σταθερότητα της ταύτισής τους με τους γονείς τους, καθώς και με τον τόπο καταγωγής ή υποδοχής των γονιών τους και τα πολιτιστικά χαρακτηριστικά των χωρών αυτών. Εξαρτώνται επίσης από τις δυνατότητες ένταξης που τους προσφέρθηκαν τόσο από τον έναν όσο και από τον άλλο τόπο. Ιδιαίτερες δυσκολίες αντιμετωπίζουν τα άτομα που μεγάλωσαν ως κρυφοί μετανάστες και που δεν τους δόθηκε η ευκαιρία να εκπαιδευτούν σωστά σε μία τουλάχιστον γλώσσα.

γ. Άτομα που μετανάστευσαν σε μεγάλη ηλικία

Όσα ισχύουν για τους ηλικιωμένους που ανήκουν στην πρώτη κατηγορία, που αναφέρθηκε παραπάνω, ισχύουν συνήθως και για όσους μετανάστευσαν σε μεγάλη ηλικία. Όσοι όμως μετανάστευσαν μεγάλοι έχουν αυξημένες πιθανότητες προβληματισμού.

Τα προβλήματα που συνδέονται με τη μετανάστευση στη μεγάλη ηλικία –πριν ή μετά τη συνταξιοδότηση– είναι τα ακόλουθα:

- Τα άτομα που μεταναστεύουν σε μεγάλη ηλικία συχνά ακολουθούν τα παιδιά τους. Μεταναστεύουν είτε για να επανασυνδεθεί η ευρύτερη οικογένεια είτε για να φροντίσουν τα παιδιά των παιδιών τους είτε για να εξασφαλίσουν κάποια σύνταξη από τη χώρα υποδοχής είτε, τελικά, γιατί οι ίδιοι έχουν καταρρεύσει και έχουν ανάγκη από τη φροντίδα των παιδιών τους. Όποια και αν είναι η αιτία, τα ηλικιωμένα άτομα έχουν προβλήματα γλώσσας και γενικότερα επικοινωνίας, κύκλου γνωριμιών, γνώσης του συστήματος, εξάρτησης από τους άλλους για το παραμικρό και ένα αίσθημα ότι το καθετί γύρω τους είναι άγνωστο. Όπως είπε μια ηλικιωμένη Ελληνίδα που πρωτοπήγε στην Αυστραλία: «Εδώ και τα δέντρα έχουν άλλη μορφή και τα κοράκια λένε αλλιώς το “κρα”».
- Η επανασύνδεση οικογενειών δεν είναι πάντοτε ομαλή. Γονείς και παιδιά που δεν έχουν ζήσει μαζί για είκοσι και τριάντα χρόνια δύσκολα συνταιριάζουν. Το αποτέλεσμα είναι συχνά οδυνηρό για τους ηλικιωμένους που αφήνονται στο έλεος της πολιτείας, στο έλεος ενός συστήματος που δεν το γνωρίζουν. Για το λόγο αυτό, χώρες όπως η Αυστραλία προτείνουν να υπάρχουν συμβουλευτικές υπηρεσίες, τόσο στον τόπο υποδοχής όσο και στον τόπο αποστολής, ειδικά για τα ηλικιωμένα άτομα που προτίθενται να μεταναστεύουν ή που φτάνουν στη χώρα τους. Οι εργαζόμενοι στις υπηρεσίες αυτές, τονίζεται, πρέπει να γνωρίζουν τη γλώσσα και τις συνήθειες των ηλικιωμένων, προτείνεται μάλιστα οι υπηρεσίες αυτές να οργανώνονται από τις ανάλογες εθνικές κοινότητες.
- Θέματα κατοικίας, συνταξιοδότησης, ιατροφαρμακευτικής κάλυψης και ψυχαγωγίας, καθώς και θέματα επαναπατριsmού συχνά αναφέρονται σχετικώς με αυτή την κατηγορία μεταναστών.

2. ΗΛΙΚΙΩΜΕΝΟΙ ΠΟΥ ΠΑΛΙΝΝΟΣΤΟΥΝ

Η παλιννόστηση είναι ο στόχος των περισσότερων μεταναστών. Στους μετανάστες μεγάλης ηλικίας η ανάγκη της επιστροφής, έστω και δοκιμαστικής, είναι έντονη. Η επιστροφή όμως δεν είναι απαλλαγμένη από προβλήματα. Τα προβλήματα που συνδέονται με την επιστροφή του ηλικιωμένου μετανάστη είναι τα ακόλουθα:

- Ο αποχωρισμός από τον τόπο υποδοχής και η επανένταξη στον τόπο από τον οποίο έφυγε αρχικά ο μετανάστης πάντα παρουσιάζουν προβλήματα. Γι' αυτό το λόγο οι Έλληνες του εξωτερικού υποστηρίζουν ότι δεν υπάρχει τίποτε χειρότερο από το να γνωρίσει κανείς δύο πατρίδες. Συχνά το αποτέλεσμα της παλιννόστησης είναι μια παλινδρομική κίνηση μεταξύ των δύο χωρών που δεν είναι πάντα προς όφελος του ατόμου. Πολλοί παράγοντες έλξης και ώσης συμβάλλουν σ' αυτή την κίνηση. Από τη μια μεριά, η διαδικασία προσαρμογής σε μια χώρα αποστολής και σε μια οικογένεια που μετά από τόσα χρόνια είναι πια άγνωστες στο μετανάστη που επιστρέφει, αν όχι εχθρικές. Από την άλλη, επιστρέφοντας νοσταλγούν ό, τι άφησαν πίσω τους, έναν τρόπο ζωής που τους έγινε δεύτερη φύση και συχνά αδέρφια, παιδιά, εγγόνια, φίλους.
- Οι μετανάστες που παλιννοστούν ενδιαφέρονται ιδιαίτερα για τη δυνατότητα εξασφάλισης συνταξιοδοτικής και ιατροφαρμακευτικής περιθαλψής τόσο στη χώρα υποδοχής, όσο και στη χώρα αποστολής, καθώς και για τη δυνατότητα μεταφοράς των ασφαλιστικών δικαιωμάτων τους, των χρημάτων τους και των λοιπών περιουσιακών τους στοιχείων από τη μία χώρα στην άλλη. Οι καλύψεις αυτές απαιτούν διακρατικές συμφωνίες και ρυθμίσεις που υπάρχουν μεταξύ ορισμένων χωρών μόνο.
- Οι χώρες υποδοχής, στην περίπτωση της παλιννόστησης ατόμων μεγάλης ηλικίας, έχουν να αντιμετωπίσουν το κόστος της συνταξιοδότησης αυτών των ατόμων. Συχνά υπάρχει αντίθεση σ' αυτό. Θα πρέπει όμως να υπολογιστεί και το κόστος για τις χώρες αποστολής που τελικά δέχονται τους παλιννοστούντες. Έχουν βέβαια κέρδος από το συνάλλαγμα που εισάγεται, έχουν όμως και την υποχρέωση να προσφέρουν υπηρεσίες υψηλού κόστους που συνδέονται με τη φροντίδα ατόμων μεγάλης ηλικίας. Παράλληλα οξύνεται σε αυτές τις χώρες και το πρόβλημα της γήρανσης του πληθυσμού, στο οποίο συμβάλλουν τόσο η μετανάστευση –φεύγουν οι νέοι–, όσο και η παλιννόστηση –έρχονται οι ηλικιωμένοι.

3. ΗΛΙΚΙΩΜΕΝΟΙ ΠΟΥ ΑΦΗΣΕ ΠΙΣΩ Η ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΣΗ

Η Ελλάδα, παρόλο που τα τελευταία χρόνια έχει γίνει και χώρα υποδοχής μεταναστών, είναι από παράδοση χώρα αποστολής. Οι νέοι φεύγουν, οι γονείς τους

συνήθως μένουν. Η λαϊκή μας έκφραση είναι πλούσια σε ιστορίες και τραγούδια που αναφέρονται στην πίκρα, τον πόνο και τη μοναξιά των ηλικιωμένων γονιών, και ιδιαίτερα της γριάς μάνας, που τα παιδιά τους ζουν στην ξενιτιά.

Οι ηλικιωμένοι τους οποίους άφησε πίσω η μετανάστευση διαφέρουν από τους λοιπούς ηλικιωμένους των χωρών αποστολής στο ότι απογυμνώνονται, με τη μετανάστευση, από το παραδοσιακό τους πλέγμα υποστήριξης που είναι συνήθως τα παιδιά τους. Οι ανάγκες τους έτσι γίνονται μεγαλύτερες, όταν γεράσουν και έχουν ανάγκη από φροντίδα. Αν κατοικούν σε μικρή κοινότητα από όπου έχουν φύγει οι περισσότεροι νέοι, οι ανάγκες φροντίδας τους γίνονται εντονότερες.

Στον ελληνικό χώρο η προσφορά των ηλικιωμένων που έμειναν πίσω υπήρξε μεγάλη. Ιδιαίτερα σε περιοχές που άγγιξε η ευρωπαϊκή μετανάστευση. Οι ηλικιωμένοι γονείς μεγάλωσαν τα εγγόνια τους και φρόντισαν τις περιουσίες των φευγάτων παιδιών τους.

Οι ηλικιωμένοι που άφησε πίσω η μετανάστευση είναι μια ομάδα που δεν έχει μελετηθεί αρκετά, ίσως γιατί δεν απασχολεί τόσο τις χώρες αποστολής και υποδοχής, ίσως γιατί βρίσκουν οι ίδιοι λύσεις στα προβλήματά τους.

Η γεροντολογική βιβλιογραφία, καθώς και η βιβλιογραφία η σχετική με τη μετανάστευση έχουν αρχίσει να ασχολούνται ιδιαίτερα με τις κατηγορίες που προαναφέρθηκαν. Αυτό οφείλεται στο γεγονός ότι ο πληθυσμός πολλών χωρών παρουσιάζει αυξανόμενη γήρανση, καθώς και στο ότι οι ατομικές και οι ομαδικές μετακινήσεις γίνονται ολοένα και ευκολότερες. Τα προβλήματα των παραπάνω κατηγοριών ωθούν στη συνεργασία των χωρών υποδοχής και αποστολής. Απαιτείται διαχρονική και διακρατική μελέτη αυτών των προβλημάτων, ώστε να βρεθούν λύσεις ευέλικτες και ρεαλιστικές. Λύσεις που δίνουν στους ενδιαφερομένους και τους συγγενείς τους τη δυνατότητα επιλογής στην πρόληψη, επίλυση ή απάλυνση των δυσκολιών τους. Η συμπεριφορά, οι αποφάσεις και οι μετακινήσεις αυτών των ομάδων είναι χρήσιμο να ερευνηθούν, προκειμένου να καταστεί δυνατός ο προγραμματισμός και γενικότερα η χάραξη ορθής κοινωνικής πολιτικής τόσο στις χώρες αποστολής, όσο και σε αυτές της υποδοχής.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Australia. Committee on Care of the Aged and Infirm, *Report*. Canberra, AGPS, 1977.
- Australia. Department of Social Security. Migrant Community Services Branch. Survey Section, *The Needs of Immigrant Aged and Ageing*. Canberra, 1976.
- Australian Capital Territory Council on the Ageing. «Migrant Aged Study Report». October 1982.
- Australian Institute of Multicultural Affairs. «Directory of Aged Persons' Services – Melbourne Metropolitan Area». December 1983.
- «Papers on the Ethnic Aged». November 1983.
- Bate, Jane and Morgan, Eryl, «Issues Report Summary». Working Paper on the Needs of the Elderly in the City of Melbourne. October 1984.
- Benitez, R., «Ethnicity, Social Policy, and Ageing», in Davis, R., *Ageing: Prospects and Issues*, University of Southern California Press, 1977, pp. 164-177.
- Bergman, S., «The Aged in Israel: Some Preliminary Remarks for a Discussion on the Situation of the Aged and Some Recommendations for Future Programmes», *Society and Welfare*, 1978, pp. 123-146.
- Bertelli, L., *The Italian Aged of Victoria*, North Fitzroy, Vic., Catholic Intercultural Resource Centre, 1980.
- Brewer, Creame, «Ethnic Aged and Local Government», March 1985. Study funded by the «Australian» Federal Department of Local Government and Administrative Services.
- Centre for Urban Research and Action, *Aged Migrants: Their Needs and Rights*. A collection of source documents, prepared by the Centre for Urban Research and Action and the Ecumenical Migration Centre (n.p., n.d.).
- Chen, P. N., «A Study of Chinese-American Elderly Residing in Hotel Rooms», *Social Casework LX*, 2, February 1979, pp. 89-95.
- Cox, D., *The Role of Ethnic Groups in Migrant Welfare*. Canberra, AGPS, 1975. Commission of Inquiry into Poverty, Research Paper in *Welfare of Migrants*.
- Cox, E., Jobson, S. and Martin, J., *We Can not Talk our Rights: Migrant Woman 1975*, Sydney, N.S.W., Council of Social Services and School of Sociology, University of New South Wales, 1976.
- Eurag Colloquium, *The Older Migrant*, Netherlands, April 1987.
- Ford, B., *The Elderly Australian*, Harmondsworth, Penguin, 1979.
- Gelfand, D. E. and Kutzik, A. J. (eds.), *Ethnicity and Ageing: Theory, Research and Policy*. New York, Springer, 1979.
- Gelfand, D., *Ageing: The Ethnic Factor*. Little, Brown and Co., Boston, 1982.
- Gibson, D., «Knowledge of Community Services amongst the Aged». *Australian Journal of Social Issues*, 1983.
- Glendenning, F. (ed), *The Elders in Ethnic Minorities* (Stoke-on-Trent), Beth Johnson Foundation 1979.
- Hearst, Susan, «Ethnic Communities and Their Aged». Clearing House on Migration Issues, Richmond, Victoria, 1981.
- Hugo, G., «The Ageing of Ethnic Populations in Australia with Special Reference to South Australia». National Research Institute for Gerontology and Geriatric Medicine. Occasional Paper in Gerontology, No. 6, January 1984.

- Keam, R. G., *If You Can Make my Voice Heard: Satisfaction with Health and Helping Services, and Perceived Health/welfare Needs, in the Inner Suburbs of Melbourne*. South Melbourne, Health Services Research Group, 1979.
- Keane, J., «Communications and the interpreter/client», in *Ethnic communities and Mental Health Seminar*, Melbourne, Good Neighbour Council of Victoria and Clearing House on Migration Issues (1978).
- Keens, Carol, Staden, Frances and Graycar, Adam, «Options for Independence: Australian Home Help Policies for Elderly People». *Social Welfare Research Centre, Reports and Proceedings*, vol. 35, December 1983.
- Kendig, H., Gibson, D., Rowland, D. and Hemer, J., «Health, Welfare and Family in Later Life». Ageing and the Family Prospect. Australian National University, November 1983.
- Kiosoglous, J., in C. Rossiter, «The Elderly Ethnic Minorities». Working Paper, Social Welfare Research Centre, May 1983.
- Klein, E., *Age Pensions for Immigrants* (n.p., n.d.).
- Latvian Friendly Society, *The Need for a Nursing Home, Hostel and Self-contained Accommodation for Elderly Persons of Latvian Origin*, Melbourne, n.d..
- Lippmann, W., *Ageing Migrants in Australia: Planning towards 1985: Whose Responsibility?*, Richmond, Vic., Clearing House on Migration Issues, 1980, COMI Reprint 415.
- Lippmann, W., «Delivery of Welfare Services and the Interrelationship between Ethnic, General Community and Government Services» in *Welfare Services for Ethnic Communities*. Collingwood, Vic., Victorian Consultative Committee on Social Development, 1979, pp. 12-26.
- Lippmann, W., *The Ethnic Aged*. Paper presented at Conference on Australia in the Multicultural '80s, Canberra, 5.7.1980.
- Lippmann, W., *The Importance of Ethnically Based Agencies to Immigrant Families*, Richmond, Vic., Clearing House on Migration Issues, 1978, Multicultural Australia Paper I.
- Lucrezio Montecelli, G., *Les Migrants Âgées de Retour en Italie*. Genève, Commission Internationale Catholique pour les Migrations. Comité Catholique pour les Migrations Intra-Européennes (n.d.).
- Minc, S., «Of New Australian Patients, Their Medical Lore and Major Anxieties», *Medical Journal of Australia* I, 19, 2 May 1963, pp. 681-687.
- Moraitis, S., «The Aged Greek Migrant», *Greek Action Bulletin* I, 4 September 1974, pp. 11-17.
- Moraitis, S., *Immigrant Elderly*. Richmond, Vic., Clearing House on Migration Issues (n.d.).
- Moraitis, S., «The Migrant Aged», *Australian Family Physician* VIII, April 1979, pp. 401-403, 405.
- Report from the House of Representative Standing Committee on Expenditure. «In a Home or at Home: Accommodation and Home Care for the Age». McLeay Report. Australian Parliament. October 1982.
- Review of Post-Arrival Programs and Services for Migrants. «Migrant Services and Programs». Galbally Report. AGPS, Canberra, 1978.
- Rossiter, Chris, «The Elderly in Ethnic Minorities». Working Paper, Social Welfare Research Centre, May 1983.

- Rossiter, Chris, Kinnear, David and Graycar, Adam, «Family Care of Elderly People: 1983 Survey Results». *Social Welfare Research Centre Reports and Proceedings*, No. 38, January 1984.
- Span and The Commonwealth Department of Health, «The Who, What, When, Where and Why: A Guide to Establishing a Developmental Program for Older People». Canberra, 1984.
- Storer, D., «Migrant Families in Australia». Institute of Family Studies. Working Paper, No. 3, 1981.
- Storer, D., «*But I Wouldnt Want my Wife to Work Here: A Study of Migrant Women in Melbourne Industry*, Fitzroy, Vic., Centre for Urban Research and Action, 1976.
- Suzuki, P., «Social Work, Culture-specific Mediators, and Delivering Services to Aged Turks in Germany and Aged Chinese in San Francisco», *International Social Work* XXI, 3, 1978, pp. 13-19.
- Wilkinson, P. (ed.), *Growing as a Migrant in Australia*. Paper presented at the Victoria Geriatrics Conference, Traralgon (Vic.), on behalf of the Ethnic Communities' Council Committee on the Ageing, n.p., 1978.